

אילני סרק ואילני מאכל

וְכִיתְבֹּאוּ אֶל־הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶּם כְּלֵעַץ מֵאֶבֶל וְעֲרַלְתֶּם עֲרַלְתּוֹ אֶת־פְּרִיֹו שְׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרָלִים לֹא יֵאָכֵל: וּבִשְׁנֵה הַרְבִּיעִית יִהְיֶה כְּלֵעַץ קֹדֶשׁ הַלְּוִלִים לָהּ: וּבִשְׁנֵה הַחֲמִישִׁית תֵּאָכְלוּ אֶת־פְּרִיֹו לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: (ויקרא יט כג-כה).¹

בראשית רבה פרשת בראשית, פרשה ה סימן ט

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ" (בראשית א יא)², שָׁנוּ בַשֵּׁם ר' נתן: שלושה נכנסו לדין וארבעה יצאו מחויבים: אדם וחווה ונחש נכנסו לדין, ונתקללה הארץ עמה, שנאמר: "ארורה האדמה בעבורך" (בראשית ג יז) ... ולמה נתקללה? ר' יהודה בן שלום ור' פנחס.³ ר' יהודה בן שלום אמר: שעברה על הציווי, שכך אמר לה הקב"ה: "תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע, עֵץ פְּרִי עוֹשֶׂה פְּרִי לְמִינּוֹ וְגו' - מה הפרי נאכל, אף העץ נאכל. והיא לא עשתה כן, אלא: "ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו ועץ עושה פרי וגו' - הפרי נאכל והעץ אינו נאכל. ר' פנחס אמר: אף הוסיפה על הציווי, סמכה לעשות רצון בוראה: "עץ עושה פרי" - אפילו אילני סרק עשו פירות. על דעתו של ר' יהודה בן שלום: ניחא. אלא על דעתו של ר' פנחס למה נתקללה? אלא כאיש שאומר: ארורים הדדים שהניקו את זה.⁴

בראשית רבה פרשת בראשית, פרשה טז סימן ג

רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר: אמרו לפרת: למה אין קולך הולך?⁵ אמר להם: איני צריך, מעשי מודיעים אותי; אדם נוטע בי נטיעה והיא עושה לשלושים יום, זורע בי ירק והיא עומדת לגי ימים. אומרים לחדקל: למה קולך הולך? אמר להם: הלואי נשמיע קולנו ונִרְאָה. אומרים לאילני מאכל: למה אין קולכם הולך? אמרו להם: אין אנו צריכים, פירותינו מעידים עלינו. אומרים לאילני סרק: למה קולכם הולך? אמרו להם: הלואי נשמיע קולנו ונִרְאָה. א"ר הונא: לא משום הטעם הזה, אלא אילני מאכל על ידי שהן כבדים בפירותיהם, לפיכך אין קולן הולך. אבל אילני סרק, על ידי שהן קלים בפירותיהם, קולן הולך. זהו שכתוב: "וַיִּנְעַץ לְבָבוֹ וַיִּלְבַּב עִמּוֹ פְּנוּעַ עֲצֵי־צֶרַע מִפְּגִירוֹתָי" (ישעיהו ז ב).⁶

¹ מצוות הנטיעה היא בפירוש על "עץ מאכל" ומהות ט"ו בשבט כראש השנה לאילן (מסכת ראש השנה פרק א משנה א), דיני מעשרות ורבעי, עניינם רק בעצי מאכל. ראה דבריני **כי תבואו אל הארץ ונטעתם** בפרשת קדושים וכן דבריני **ראש השנה לאילן** בט"ו בשבט. הפעם נרצה להפליג (גם) אל עצי הסרק, אותם עצים ששימושם למלאכה ולתעשייה, ואל מעמדם בהשוואה עם עצי המאכל. האם נטיעתם, כיסוי הרי ישראל ביערות עצי סרק, גם היא מצווה?

² דרך המעתיקים שהם מקצרים בפסוק ועל מנת להבין את הדרשה יש לקרוא את פסוקים יא-יב שם במלואם: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עוֹשֶׂה פְּרִי לְמִינּוֹ אֲשֶׁר זָרְעוּבוּ עַל־הָאָרֶץ ... וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּבוּ לְמִינֵהוּ וכו'". השלמה זו תובן מהמשך הדרשה.

³ שתי דעות שיובאו להלן.

⁴ ראה מקור מדרש זה בירושלמי כלאים פרק א הלכה ז. מדוע נתקללה האדמה בגין חטא עץ הדעת? על דעתו של ר' יהודה בן שלום, חטא האדמה (הארץ) היה עוד בבריאה עצמה כשלא קיימה את הציווי "עץ פרי" - שהעץ עצמו נאכל כפרי, אלא רק הוציאה פרי והפרידה בין העץ ובין פריו. אך באו איתה חשבון רק לאחר חטא עץ הדעת של אדם וחווה (אולי משום שההפרדה שעשתה הארץ בין העץ ובין פריו הוא שגרם לפרי להיראות "נחמד למראה" ולפתות את אדם וחווה). על דעתו של ר' פנחס, האדמה לא חטאה בבריאה, אדרבא, האדמה עשתה יותר ממה שצוותה (סמכה דעתה, כיוונה, לעשות רצון בוראה) וגם אילני הסרק אכן הוציאו פירות! הסיבה שהאדמה נתקללה היא בדומה לאם שסובלת בגין מעשה בניה ומצביעים עליה כמי שגדלה ילדים אלה (ההפך מהשבח: "אשרי יולדתו", אבות פרק ב משנה ח, שמות רבה מה ד). מה שאולי מלמד שפרי עץ הדעת (שלגביו נחלקו חכמים מה הוא היה, פסיקתא דרב כהנא כ) היה עץ סרק שנתן פירות ומכאן ואילך שוב לא ייתן וזו היא הקללה או הקלקלה. ראה אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מב שמפרט עשר קלקלות שספגה הארץ בעקבות חטא עץ הדעת: "... הששית, שעלו בה אילני סרק". ולפי הצעתנו, שהפכו לאילני סרק. כך או כך, נראה שלשתי השיטות במדרש לעיל, יש לעצי הסרק יסוד בראשיתי של עץ פרי או עץ עושה פרי ורק בשל החטא נפרדו העצים לשני הסוגים - חטא ההפרדה לסוגי עצים שונים. האם זה יכול ללמדנו על מעמדם של עצי הסרק שאיננו סרק? אולי גם לעתיד לבוא ישתנה שוב עץם וטעמם?

⁵ מדרש זה הוא על הפסוקים בתורה (בראשית פרק ב) על ארבעה הנהרות היוצאים מעדן להשקות את הגן ובהם: חידקל ופרת, והוא דן בהבדל בין החידקל "שהוא חד בקולו" (בראשית רבה שם) ואילו הפרת זורם לאט ובכבדות ובשקט. ראה גם גמרא ברכות נט ע"ב: "מאי חדקל? - אמר רב אשי: שמימו חדין וקלין. מאי פרת - שמימו פרין ורבין". משם יעבור המדרש לעצי המאכל ועצי הסרק.

⁶ מדרש זה, גם הוא מראשית הבריאה, טובע את חותם ההבדל בין עצי המאכל, המשולים לנהר הפרת הזורם בנחת, שהם שקטים ועמוסים ואינם צריכים לעשות 'רעש וצלצולים' - מעשיהם, פירותיהם ותנובתם, מעידים עליהם; ובין עצי הסרק, שבדומה לחידקל הזורם בגעש, עושים קולות ומראים עצמם בכל צורה והזדמנות וספק אם עלה זאת בידם - "הלואי נשמיע קולנו ונִרְאָה". כמו הביטוי "הכמתו או תורתו מעידה עלי" וכמו השמן מול המים, החכם מול הנביא וכו'. אך שים לב לקטע "אבל אילני סרק, על ידי שהן קלים בפירותיהם, קולן הולך" - אילו פירות קלים יש לאילני הסרק? התשובה היא שכל עץ יש לו פריחה ופרי, אלא שאלה של עצי הסרק אינם ראויים לאכילה. ועל פי מדע הבוטניקה, גם עצי הפרי המוכרים לנו: זית, תמר, תאנה, תפוח ועוד, הם בטבע עציים

שמות רבה פרשת וארא פרשה ז סימן ד

"ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים" (שמות ו יג).⁷ אמר ר' לוי: משל למלך שהיה לו פרדס ונטע בו אילני סרק ואילני מאכל. אמרו לו עבדיו: מה הנאה יש לך באילני סרק הללו? אמר להם: כשם שאני צריך לאילני מאכל, כך אני צריך לאילני סרק; שאילולי אילני סרק, מהיכן הייתי עושה לי מרחצאות וכבשונות? לכך נאמר: "אל בני ישראל ואל פרעה" - כשם שקילוסו של הקב"ה עולה לו מגן עדן מפי הצדיקים, כך עולה מגיהינום מפי הרשעים, שנאמר: "לְבָרִי בְעֵמֶק הַבְּכָא מַעַן יִשְׁתַּיְהוּ גַם־בְּרִכּוֹת יַעֲטָה מוֹרָה: (תהלים פד ז). מהו "מעין ישיתוהו"? שמורידן דמעות כמעיינות עד שמצננין את גיהנם בדמעותיהן. ומשם הקילוס עולה, שנאמר: "גם ברכות יעטה מורה". מה הם אומרים? א"ר יוחנן: יָפָה אַמְרֵת! יָפָה דַּנְתָּ! יָפָה טְהַרְתָּ! יָפָה טְמֵאָת! יָפָה חִיבָת! יָפָה לְמִדְתָּ! יָפָה הוֹרֵיתָ!⁸

מסכת סוטה פרק ח משנה ג

"ודברו השוטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישוב לביתו וגו' " ...⁹ ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו וגו' - אחד הנוטע כרם, ואחד הנוטע חמשה אילני מאכל, ואפילו מחמשת מינים.¹⁰ אחד הנוטע ואחד המבריך ואחד המרכיב ... ואלו שאינן חוזרין ... הנוטע ארבע אילני מאכל, וחמישה אילני סרק.¹¹

ספרא קדושים פרשה ב (יז)

מנין שאין מרכיבים עץ סרק על גבי עץ מאכל, ולא עץ מאכל על גבי עץ סרק, ולא עץ מאכל על גבי עץ מאכל? תלמוד לומר: "את חוקותי תשמורו" (ויקרא יט יט).¹²

ספרי דברים פרשת שופטים פיסקא רד (כ)

שפירותיהם קלים כעצי סרק ותורבתו ע"י האדם. לכך אולי לא יסכים המדרש בו פתחנו, אבל בשתי הגישות, כולל מדרש אחרון זה, ההבדלים בין עצי פרי ועצי סרק אינם כה דיכוטומיים.

⁷ בתחילת פרשת וארא, לפני התחלת מכות מצרים, חוזרת התורה ומספרת על הטלת השליחות על משה ואהרן "להוציא את בני ישראל מארץ מצרים". לשליחות זו יש שני נמענים מרכזיים: בני ישראל ופרעה, מעין שתי שליחויות. רבו המדרשים על שליחות כפולה זו ובתוכם מדרש זה שהולך בדרך מיוחדת. ראה דברינו [לחלוק כבוד למלכות](#) וכן [למי האותות האלה](#) בפרשת וארא; וכמו כן הדף [בשביל מי נגלה הקב"ה במצרים](#) והדף [מה לכהן בבית הקברות](#) בפרשת בא.

⁸ בדומה למדרש הקודם, גם כאן, מעמדם של אילני הסרק נחות בהשוואה לאילני המאכל, והם מושווים לרשעים, בעוד שאילני המאכל הם הצדיקים. ואין כאן שום אזכור לפירות, גם לא קלים, רק מרחצאות וכבשונות. זאת, משום שבמדרש זה המטרה המרכזית הם הרשעים - פרעה, והצדיקים - בני ישראל, ועצי הסרק והמאכל שבמשל מטרותם לשרת את הנמשל. (ראה גם כינוי ערי סדום ועמורה "עצי סרק" במדרש בראשית רבה מט: "בקש המלך לקוץ מתוכה חמשה אילני סרק"). אבל למשל יש כח משלו ואנו נמשיך אותו ונאמר: רק מרחצאות וכבשונות? ומה עם בתים להצל משמש ומגן מקור ורוח? מה עם רהיטים ובהם כסאות ושולחנות לשבת עליהם, אם למזון ולמחיה ואם ללימוד תורה ותפילה? ומיטה לנוח ואש לחמם? ועץ נאה לארון הקודש בבית הכנסת? (אסור לעשות ארון קודש מעץ מאכל). ומה עם כל היערות שהופכים דו-תחמוצת הפחמן לחמצן ואוויר נקי לנשימה? זאת ועוד, עצי הסרק במדרש זה אינם "בידיעבד" כמו במדרש הראשון (והשני) מעין עצי מאכל שנפגמו עקב חטא, אלא "לכתחילה" כחלק מהבריאה על כל צדדיה ופניה! הטבע זקוק לעצי סרק, האדם זקוק להם, ובנמשל, גם הקב"ה כביכול זקוק לרשעים! קיום עצי הסרק מקיים את הרשעים בעולם, וזו אולי מעלה חשובה וקשה יותר מקיום הצדיקים. פוטנציאל התשובה הטמון באדם הרשע מחזיר אותנו לפוטנציאל הפרי שטמון בעצי הסרק (הגם שאמרנו שמדרש שמות רבה זה מתווכח עם מדרש בראשית רבה הראשון לעיל) ואולי לגישה המדעית שעצי המאכל שלנו הם תירבות של עצי סרק, כפי שהערנו לעיל ועוד נראה מוטיב זה להלן.

⁹ בקטע שהשמטנו מפרטת המשנה אילו סוגי בתים חדשים שטרם נחנכו פוטרים את בעליהם מהשתתפות במלחמה (אבל הם לא הולכים הביתה, אלא משרתים בעורף: "מספקין מים ומזון, ומתקנין את הדרכים").

¹⁰ היינו מחמישה מינים שונים של עצי מאכל, אחד מכל מין, ולכאורה אין כאן "כרם".

¹¹ הרי לנו להלכה שאילני סרק, בכל כמות שהיא (גם יותר מחמישה) אינם נחשבים ל"כרם" ואינם מהווים פטור מעורכי המלחמה, רק חמישה אילני מאכל (שגם הם אגב נלמדים מריבוי מיוחד, ראה גמרא סוטה מג ע"ב). עוד בהלכות הקשורות לעצי סרק, ראה מסכת בבא בתרא פרק ב משנה ז לגבי הרחקת נטיות עצים מן העיר: אילני מאכל עשרים וחמש אמה ואילו אילני סרק חמישים; ובמשנה יג שם: דין אילן שגולש לשדה חבירו אם וכמה מותר לקצוץ אותו, שלשיטת אבא שאול באילן סרק מותר לקצוץ כל ענף שנוטה משדה לשדה. ובמסכת אהלות פרק יח משנה ג בדין "שדה שאבד קבר בתוכה" שמקיימים בה אילני סרק אבל לא אילני מאכל. ובמסכת כלאיים פרק ו משניות ג-ה, אם מותר לזרוע מתחת לגפן המודלית ע"ג עץ מאכל (אסור) או עץ סרק (מותר). ובתוספתא מסכת שביעית פרק ג הלכה יט אם מותר לטעת עצי סרק בשביעית "לעשות סייג" (רבן שמעון בן גמליאל מתיר), ועוד.

¹² ראה ציטוט מדרש תנאים זה בירושלמי כלאים פרק א הלכה ז: "תני: מניין שאין מרכיבין עץ סרק על גבי עץ מאכל ולא עץ מאכל על גבי עץ מאכל, מין בשאינו מינו מניין? תלמוד לומר: את חוקותי תשמורו". דין מיוחד זה של כלאי הרכבה באילן לא נזכר במפורש בתורה, כמו שמפורטים בה: כלאי השדה, כלאי הכרם, כלאי בהמה וכלאי בגד (ראה מצוות כלאיים בספר ויקרא יט ו בדברים כב ט-יא), והמדרש לומר אותו מהפתיחה של התורה למצוות כלאיים: "את חוקותי תשמורו". וכלשון הירושלמי שם: "משום חוקים שחקקתי בעולמי". מפרשי המשנה הביאו דין זה בפירושים למשנה בכלאים פרק א משנה ז: "אין מביאין אילן באילן". ראה למשל פירוש ברטנורא שם: "אין מביאין אילן באילן - אין מרכיבין אילן מאכל באילן מאכל מין בשאינו מינו, או אילן סרק באילן מאכל. אבל אילן סרק באילן סרק, כיון שאין שום אחד מהם עושה פרי כמין אחד חשוב ושרי". מדין זה אפשר להסיק שאילן סרק שום פוטנציאל של פרי, לא קל, לא בעבר ולא בעתיד (כפי שנראה) וגם שלא כגישת המדע לעיל. ודווקא בשל כך, מותר לזרוע תחתיו, גם עם גפן מודלית עליו (בחלק המותר), משום שאינו נחשב. ראה שוב משנה כלאיים פרק ו.

"רק עץ אשר תדע" (דברים כ כ) - זה אילן מאכל. "כי לא עץ מאכל הוא" - זה אילן סרק. אם סופנו לרבות את אילן מאכל, מה תלמוד לומר "עץ מאכל"? מלמד שאילן סרק קודם לאילן מאכל.¹³ יכול אפילו מעולה בדמים וכדברי רבי אלעזר ברבי שמעון? תלמוד לומר: "אותו תשחית וכתתה" - עושה אתה ממנו תיקים ונדבאות. "ובנית מצור על העיר" - עושה אתה לה מיני מטריניאות וכו'.¹⁴

בראשית רבה פרשה כו סימו

"ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם" (בראשית ו ג) ...¹⁵ אמר רבי אלעזר: אין לך שהוא מתחייב באדם הזה, אלא אדם כיוצא בו.¹⁶ רבי נתן אומר: אפילו זאב וכלב.¹⁷ רבי הונא בר גוריון אמר: אפילו מקל אפילו רצועה.¹⁸ אמר רבי אחא: אף אילני סרק עתידין ליתן דין וחשבון. רבנן אמרי מהכא: "כי האדם עץ השדה" - מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנין דין וחשבון.¹⁹

גמרא יומא דף לט עמוד ב

אמר רב זוטרא בר טוביה: למה נקרא שמו יער? דכתיב: בית יער הלבנון - לומר לך: מה יער מבלבל אף בית המקדש מבלבל. דאמר רב הושעיא: בשעה שבנה שלמה בית המקדש נטע בו כל מיני מגדים של זהב, והיו מוציאים פירות בזמניהן. וכיון שהרוח מנשבת בהן, היו נושרין פירותיהן, שנאמר: "ירעש כלבנון פריו". ומהן היתה פרנסה לכהונה. וכיון שנכנסו גוים להיכל - יבשו, שנאמר: "ויפּרַח לְבָנוֹן אֶמְלָל" (נחום א ד). ועתיד הקב"ה להחזירה לנו, שנאמר: "פָּרַח תִּפְרַח וְתִגַּל אֶף גִּילַת וְרִגְוֹן כְּבוֹד הַלְבָנוֹן נִתְרַלָּה" (ישעיהו לה ב).²⁰

¹³ הפסוק בתורה (דברים כ יט-כ), בפרשת המצור על עיר, אומר מפורש שרק עץ שאיננו עץ מאכל מותר לכרות לשם בניית מצור על עיר שכנגדה נלחמים. אבל דרשת חז"ל מחלקת את הפסוק לשניים ומחדשת שבתנאים מסוימים ניתן להשתמש גם בעץ מאכל. באה דרשה על דרשה ושואלת: אם בסופו של דבר מותר להשתמש לצורך המצור גם בעץ מאכל, מה 'היתרון' של עץ סרק? מה פשר הדרשה: "כי לא עץ מאכל הוא - זה אילן סרק", הרי בסוף נגיע גם לעצי מאכל? התשובה היא: חובה להשתמש עד כמה שניתן בעצי סרק תחילה, ורק כשאין ברירה, ניתן להשתמש גם בעצי מאכל. והרי לנו שוב, הקטנת ההבדל בין עצי סרק למאכל. ראה אגב דברינו שם [לקראת אליה לשלום](#).

¹⁴ מדרש תנאים זה מובא בגמרא בבא קמא דף צא עמוד ב: "תניא נמי הכי: רק עץ אשר תדע - זה אילן מאכל, כי לא עץ מאכל הוא - זה אילן סרק; וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר, מה ת"ל כי לא עץ מאכל? להקדים סרק למאכל; יכול אפילו מעולה בדמים? ת"ל: רק". ראה גם פירושו רשב"ם דברים פרק כ (כ): "רק עץ אשר תדע וגו' - אילן סרק בין קרוב לעיר בין רחוק מעיר תשחית לבנות מצור, אבל עץ מאכל הרחוק לא תכרות כי אם הקרוב לעיר שמעכב את החיל להתקרב לחומה". וכבר הרחבנו מעט בנושא זה בדברינו [כי האדם עץ השדה](#) בפרשת שופטים. ראה שם בפרט וויכוח רמב"ן עם אבן עזרא שמסכים עם פירושו הנאה שחבלה בעץ מאכל היא כמו "נפש הוא חובל", אבל להלכה אין הדברים כך. יש להעדיף כריתת עצי סרק תחילה, אבל אם אין ברירה והמלחמה נמשכת, מותר גם לכרות עצי מאכל (תחילה הקרובים לעיר כדברי רשב"ם). לחמול על עצים במחיר חיי אדם, על זה אמר קהלת (פרק ז פסוק טז): "אַל־תְּהִי צַדִּיק הַרְבֵּה וְאַל־תִּתְחַכֵּם יוֹתֵר לְמַה תְּשׁוּמִם".

¹⁵ בסוף פרשת בראשית, בראשית פרק ו פסוקים א-ג, נזכרת פרשת "בני האלהים" שהתמזגו עם "בנות האדם", ככתוב: "וַיְהִי כִּי־הָיָה הָאָדָם לְרַב עֲלֻפְנֵי הָאָדָמָה וּבָנוֹת יְלָדוּ לָהֶם: וַיֵּרְאוּ בְנֵי־הָאֱלֹהִים אֶת־בָּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ: וַיֹּאמֶר ה' לֵאמֹר: רַחֵם אֶת־עַמְּךָ אֲשֶׁר בָּרָאתָ לְעֹלָם בְּשֶׁגֶם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמֵי מַאֲהָ וְעֲשָׂרִים שָׁנָה". הקב"ה מאוכזב כביכול מכך שרוחו שציפה שתשרה בכל, לא שרתה על בני האדם, אשר בקשו להם דברים אחרים לעסוק בהם. ומבני האדם עוברים הדרשנים לדון בבריאה כולה. "פרשה קטנה" זו החותמת את פרשת בראשית ראויה לדף מיוחד ונפרד וטרם זכינו לדון בה.

¹⁶ אדם שפוגע באדם אחראי למעשיו ומתחייב בהם.

¹⁷ גם בעלי חיים שפגעו באדם מתחייבים, ראה מסכת סנהדרין פרק א משנה ד. ואולי גם מתחייבים בפגיעה זה בזה או בפגיעה בטבע ובקיום מינם. ראה דברינו [אם אדם חטא בהמה במה חטאה](#) בפרשת נח.

¹⁸ אפילו לחפצים הדוממים, למכשירים ולכלים בפרט, יש אחריות על מה שקורה בעולם. ראה "מקל ורצועה" כסמל המשפט והדין וכאזהרה לדיינים, בגמרא סנהדרין דף ז עמוד ב: "כנגד מקל ורצועה תהא זריז".

¹⁹ והיכן נותן האדם דין וחשבון? ראה מדרש "המשך" למדרש זה, קהלת רבה ז א: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך". ההשוואה של האדם לעץ, כולל עצי סרק, ואחריותם המשותפת לקיום העולם, מתחילה בבריאת העולם, על שני נוסחיה: פרק א בו העץ קדם לבריאה ופרק ב בו האדם קדם. ההמשך באדם הראשון, בגן עדן, שאכל מעץ הדעת אבל נמנע ממנו עץ החיים (המדרש הראשון שהבאנו); עוד בציור התורה: "לא תלין נבלתו על העץ" (דברים כא כג), בדימוי של האדם הצדיק לעץ: "והיה כעץ שתול על פלגי מים" (ירמיהו יז ח, תהילים א ג, [דברינו בפרשת בחוקותי](#)), בדין מצור על עיר הנ"ל שבו יש לעץ סרק חשוב, באיוב יד ז: "כי לעץ יש תקוה" ובחז"ל בדיני ברכות. וכבר הארכנו לדון בהשוואה זו בדברינו [כי האדם עץ השדה](#) בפרשת שופטים; כאן די לנו בהכללת עצי הסרק כחלק מהבריאה שצריכים גם הם לתת דין וחשבון. ודבר זה שגם הצומח, בעלי החיים ואפילו הדומם (מקל ורצועה) צריכים לתת דין וחשבון הוא עניין רב לענות בו ונשמח לשמוע לקח מפי שואבי המים.

²⁰ בית המקדש נבנה מעצי סרק, עצי ארזים ועצי ברושים במקדש שלמה (ראה מלכים א פרקים ה, ו, ט) ועצי שיטים במשכן. ראה שמות רבה לה ב: "למה עצי שיטים? למד הקב"ה דרך ארץ לדורות, שאם יבקש אדם לבנות ביתו מאילן עושה פירות, אומר לו: ומה מלך מלכי המלכים שהכל שלו כשאמר לעשות משכן אמר לא תביא אלא מאילן שאינו עושה פירות, אתם על אחת כמה וכמה". שלמה אף ציפה את עצי הארזים והברושים בזהב, כמתואר במלכים א שם (השווה עם מקדש הורדוס שחכמים אמרו לו שלא יצפה בזהב, שצבע כחול הים של אבני השיש יפה יותר, סוכה נא ע"ב), והנה נעשה נס, ובתוך המקדש לבלבו העצים והוציאו פירות. כבריאה הראשונה. וכך גם לעתיד לבוא. ללמדך מהו העיקר. ראה הסיפור על אלכסנדר מוקדון ומלך קצאי שיצא לקראתו עם לחם מזהב, בדברינו [אדם ובהמה תושיע ה'](#) בפרשת נח.

ילקוט שמעוני תורה פרשת בחקותי רמז תרעב²¹

"ונתנה הארץ יבולה" (ויקרא כו ד) - לא כדרך שעושה עכשיו, אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון.²² ומנין אתה אומר שהארץ עתידה להיות נזרעת ועושה פירות בת יומה? תלמוד לומר: "זכר עשה לנפלאותיו" (תהלים קיא ד). וכן הוא אומר: "תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע", מלמד שבו ביום שהיתה נזרעת, בו ביום עושה פירות. "ועץ השדה יתן פרי" - לא כדרך שהוא עושה עכשיו, אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון. ומנין אתה אומר שהעץ עתיד להיות נטוע ועושה פירות בן יומו?²³ תלמוד לומר: "זכר עשה לנפלאותיו".²⁴ ואומר: "עץ פרי עושה פרי למינו" - מלמד שבו ביום שניטע, בו ביום עושה פירות. ומנין שאף העץ עתיד להיות נאכל? תלמוד לומר: "עץ פרי". אם ללמד שעושה פירות, הרי כבר נאמר: "עושה פרי", אם כן למה נאמר "עץ פרי"? אלא, מה פרי מאכל (נאכל), אף העץ עתיד להיות מאכל (נאכל).²⁵ ומנין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות? תלמוד לומר: "ועץ השדה יתן פרי".²⁶

שנה טובה לאילנות²⁷

מחלקי המים²⁸

מים אחרונים: למרות שדף זה הוקדש למקומם של אילנו הסרק לצד אילני המאכל, לא יכולנו שלא להוסיף את המדרש הבא מפרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק לג, שהוא על אילני מאכל דווקא: "שישה קולן יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע. בשעה שכורתין את האילן שהוא עושה פרי, הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע". השווה עם גמרא יומא דף כ עמוד ב: "תנו רבנן: שלש קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו, ואלו הן: קול גלגל חמה, וקול המונה של רומי, וקול נשמה בשעה שיוצאה מן הגוף. ויש אומרים: אף לידה ... ובעו רבנן רחמי אנשמה בשעה שיוצאה מן הגוף, וביטלוה". כריתת עץ היא כמו יציאת נשמה.

²¹ מקור מדרש זה הוא במדרש ספרא (תורת כהנים) בחוקותי פרשה א (ג). העדפנו לשון הילקוט ותקנו מעט עפ"י הספרא.

²² כך יהיה בברכה המובטחת "אם בחוקותי תלכו". השווה עם "את חוקותי תשמור" בספרא ובהערה 12 לעיל.

²³ מנין לך שמה שקרה בבריאת העולם עתיד לקרות בשנות הטובה והברכה, בשנות "אם בחוקותי תלכו"?

²⁴ שעתיד להגיע זמן בו יזכרו את הנפלאות של בריאת העולם, שיחזרו ויתקיימו.

²⁵ אם לא מקודם, פה אנחנו מתקשרים למדרש בראשית רבה בו פתחנו, בפרט לשיטת ר' פנחס שם.

²⁶ שזה ממש דימוי לשוני קרוב בין פרשת בחוקותי ופרשת בראשית. בקצרה, בשנות הטובה והברכה המובטחות בתורה, בהן יתקיים "אם בחוקותי תלכו", נחזור לטבע של בריאת העולם. הכל יעשה פרי והכל יהיה פרי. ראה גמרא בסוף מסכת כתובות (קיא ע"ב) הדנה בשבחי ארץ ישראל, בעקבות המשנה החותמת את המסכת: "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין", ובעקבות הדין בברייתא בגמרא קי ע"ב, של בני זוג שאחד רוצה לעלות לארץ והשני מסרב שיכולים לכפות זה על זה גירושים ונתינת כתובה: "הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות, היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות". בעקבות כל אלה, מתארת הגמרא את שבחי ארץ ישראל ובהם, בין השאר: "כי אתא רב דימי, אמר: מאי דכתיב: אוסרי לגפן עירה? אין לך כל גפן וגפן שבארץ ישראל שאין צריך עיר אחת לבצור. ולשורקה בני אתונו - אין לך כל אילן סרק שבא"י שאינו מוציא משוי שתי אתונוח". ובדף קיב עמוד ב שם: "אמר רב חייא בר אשי אמר רב: עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל שיטענו פירות, שנאמר: כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם". ככה מסתיימת מסכת כתובות. שים אגב לב להבדל בין הגמרא בכתובות (הבבלי) שמתארת את התיקון והחזרה למעשה בראשית ב"לעתידי לבוא", ראה שם גם הכותרת-פתיחה: "לא כעולם הזה העולם הבא", ובין מדרש ספרא (הארץ-ישראל) שמתאר את תיקון חטא הבריאה בשנות "אם בחוקותי תלכו" וקושר הכל לפסוקי המקרא, בהם, כידוע, הכל כאן בעולם הזה.

²⁷ ובזכותם תהיה שנה טובה גם לנו "כי האדם עץ השדה" (דברים כ יט) - מלמד שחיינו של אדם אינם אלא מן האילן" (ספרי דברים פ"סקא רג) ו"מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנים דין וחשבון" (בראשית רבה כו ו).

²⁸ להשקות בהם כל חי וצומח: אילני סרק כאילני מאכל, ירקות וכל שיח השדה.